

RECENZE

Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ – Zdeněk KUČERA (eds.)

Historical Geography in Czechia: Themes and Concepts

(= Historische Geographie / Historical Geography Vol. 5)

Zürich, LIT Verlag 2023, 419 s., ISBN 978-3-643-91059-2.

Soudobá historická geografie patří k dynamicky se rozvíjejícím interdisciplinárním oborům na pomezí přírodních, společenských, humanitních a technických věd, založeným na spolupráci mezi geografiy a historiky. Nejde pouze o tvorbu historických atlasů a rekonstrukčních map,¹ nýbrž o komplexní studium interakce společnosti a prostředí v průběhu staletí. Jako celek historická geografie přispívá k pochopení jevů, procesů, příčin, mechanismů, důsledků a významů proměn historických krajín, regionů a hranic, přírodního a kulturního dědictví, jednotlivých míst, územních komunit a jejich identit.²

Poznávání stavu, vývoje a proměn krajiny a prostředí vůbec v časoprostorovém kontextu příčin, následků a souvislostí, je nepostradatelným krokem k ocenění a uznání významu krajiny jako základní složky prostředí, v němž lidé žijí. Bez porozumění minulosti nelze pochopit současnost. Soudobé intenzivní tlaky vedoucí k zásadním proměnám naší (nejen) historické krajiny vyvolávají palčivou potřebu hlubšího poznání a pochopení její hodnoty a významu, a to v širokém multidiscipli-

1 Čímž nesnižuji hodnotu těchto děl. *Akademický atlas českých dějin* naopak považuji za mimořádné dílo, jehož vydání ve velmi reprezentativním formátu lze vnímat jako svého druhu unikátní počín (Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML et al., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014), podobně mimořádným výstupem je i vydání řady svazků atlasového projektu ke srovnávacím dějinám měst *Historický atlas měst České republiky* (od roku 1995).

2 Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ – Zdeněk KUČERA, *Historická geografie: tradice a modernita*, Praha 2018, s. 15.

plinárním pojetí, neboť, jak deklaruje Úmluva Rady Evropy o krajině, jsou si evropské země všeobecně vědomy celosvětového významu krajiny jako základní složky prostředí, v němž lidé žijí, toho, že krajina přispívá k utváření místních kultur a že je základní součástí evropského přírodního a kulturního dědictví, protože přispívá k blahu lidstva a upevnění evropské identity.³ Historická geografie mimo jiné též pomáhá postihnout podstatu environmentálních a společenských hrozeb a problémů v daných časoprostorových kontextech, vyvarovat se jednání, které rozvoj společnosti omezuje, rozumět reakcím, které aktivity člověka v prostředí, v krajinách a regionech různých měřítek vyvolávají,⁴ tj. analyzovat charakteristiky, síly a tlaky, které krajiny mění.⁵

Ačkoli se nejedná o tradiční po staletí se utvářející vědeckou disciplínu, vřdyt začínající historicko-geografické a historicko-kartografické přístupy a pohledy na studium a rekonstrukci historických krajin lze v moderním smyslu slova vnímat až od přelomu 19. a 20. století, stala se naše historická geografie etablovaným a dobře se rozvíjícím oborem, a to i v mezinárodním měřítku.

Hledání obsahu a formy oboru až k ustavení historické geografie jako samostatné mezioborové disciplíny popisuje Eva Semotanová v knize *Historická geografie: tradice a modernita*.⁶ Nemalý význam pro rozvoj oboru má fakt, že již od roku 1968 vychází časopis *Historická geografie*, který profiluje historickou geografii jako obor se širokým spektrem témat, metod a pramenů. Sleduje nové náměty a perspektivy historicko-geografického výzkumu i rozpracované projekty historické geografie.

V roce 2024 se uskutečnil již 20. ročník historicko-geografické konference, která je příležitostí k rozvoji mezioborové spolupráce, osobnímu setkávání i předávání aktuálních informací o aktivitách řady pracovišť, které mají historicko-geografický rozměr (např. řada výzkumných projektů MK ČR NAKI). V roce 2012 pak vzniklo na bázi sedmiletého projektu excelence v základním výzkumu GA ČR (2012–2018) Výzkumné centrum historické geografie, které je jediným institucionalizovaným historicko-geografickým pracovištěm v Česku. Výstupem jeho činnosti je řada publikací, atlasů, konferencí a workshopů, vč. předkládané publikace *Historical Geography in Czechia: Themes and Concepts*, která je pátým svazkem edice „*Historische Geographie / Historical Geography*“ nakladatelství LIT Verlag.

3 Úmluva Rady Evropy o krajině, Florencie 20.10.2000, Preambule. Překlad ve znění sdělení MZV č. 13/2005 Sb. m. s., č. 12/2017 Sb. m. s., č. 27/2021 Sb. m. s.

4 E. SEMOTANOVÁ et al., *Historická geografie: tradice a modernita*, s. 7.

5 Úmluva Rady Evropy o krajině, C 1) A) ii).

6 E. SEMOTANOVÁ et al., *Historická geografie: tradice a modernita*, s. 11nn.

Samo pojetí knihy a pestrý autorský kolektiv z několika vědeckých pracovišť dokládá, že přestože na obsah historické geografie lze nahlížet z různých úhlů pohledu, není pochyb o tom, že historická geografie má interdisciplinární charakter. Kniha je výsledkem spolupráce geografů a historiků v rámci Výzkumného centra historické geografie, která navazuje na více než čtyřicetiletou tradici společných výzkumů v České republice. Vedle pojednání o oborových východiscích se v jeho obsahu odrážejí nejzásadnější badatelská témata – proměny krajiny, historických měst (sídel) a regionů. Jedná se především o souhrnnou přehledovou publikaci obsahující jednotlivé příspěvky k uvedeným tématům (témata a koncepty), která prezentuje českou historickou geografii především zahraničním čtenářům. Z toho vyplývá, že ve většině případů nejde o publikaci zcela nových výsledků, nýbrž o přehled výzkumů jednotlivých autorů k daným tématům, z nichž mnohé byly v nějaké podobě již prezentovány. Široké obsahové rozkročení od obecných východisek oboru historické geografie až ke konkrétním otázkám, místy až případovým studiím, geografické zaměření na Českou republiku a snaha o co nejkompaktnější pokrytí hlavních měřítek území (krajina – sídla – regiony) může vzdáleně evokovat již klasickou knihu Evy Semotanové *Historická geografie českých zemí*.⁷

Úvodní část knihy tvoří rozsáhlá kapitola „Historická geografie mezi tradicí a modernitou“ (E. Semotanová, P. Chromý, Z. Kučera) představující souhrnný text obšírně zachycující základní východiska a přístupy historické geografie v mezinárodním a historickém kontextu, což podtrhuje množství odkazů na českou i zahraniční literaturu, a to se zaměřením na české (československé) prostředí. Tvoří obecný odborný rámec k dalším kapitolám, kde jsou ve formě samostatných statí pojednávána konkrétní témata historicko-geografického výzkumu.

Jako první následuje nejrozsáhlejší část knihy zaměřená na téma historické krajiny. Poznávání, dokumentace a interpretace historických krajín, jejich hodnot a významů, vysvětlování příčin, zákonitostí a aspektů jejich proměn, je totiž jedním z pilířů historické geografie. Na závěr úvodní kapitoly „Krajiny“ (Z. Kučera, E. Semotanová) jsou zmíněny tři hlavní přístupy ke zkoumání historické krajiny, které se odrážejí i v následujících kapitolách. První skupinu přístupů představují studie dlouhodobých změn využití území, k nimž došlo od poloviny 19. století. Jsou založeny především na využití statistických pramenů a srovnávacích mapových podkla-

7 Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*. Práce Historického ústavu Akademie věd České republiky = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 16. Praha 1998. Druhé aktualizované vydání z roku 2002, dotisk 2006.

dů. Za pomoci těchto zdrojů jsou uvedené změny interpretovány ve světle hlavních přírodních a společenských procesů.

Druhou oblast představují různorodé studie o jedinečných krajinných, environmentálních, společenských a kulturních proměnách, k nimž došlo zejména (nejen) v českém pohraničí ve druhé polovině 20. století (např. témata odsunu českých Němců, důsledky železné opony, zánik osídlení, vysídlení pohraničí, proměny religiózní krajiny, periferizace krajiny atd.). Poslední okruh představuje aplikovaná historická geografie, zejména ve vztahu k interpretaci, ochraně a správě přírodního, kulturního a krajinného dědictví. Po tomto úvodu následuje devět studií k různým tématům týkajícím se historické krajiny.

První přístup reprezentuje několik kapitol zabývajících se změnami v krajině, a to „Změny krajiny v 19. a první polovině 20. století“ (A. Vyskočil, E. Semotanová), „Proměny využití území (land use) v druhé polovině 19. století v Česku“ (L. Jeleček, I. Bičík) či „Hlavní trendy změn využití území (land use) v Česku od roku 1896 do roku 2010 a jejich hnací síly“ (L. Kupková, I. Bičík, L. Jeleček). Zajímavý vhled do starší historie nacházíme v kapitole „Krajina středověku a raného novověku“ (R. Šimůnek, J. Žemlička). Druhý z uvedených přístupů představují kapitoly „České pohraničí: Proměna krajiny domova“ (Z. Kučera), „Regionální historická geografie: příklad Nováků a okolí“ (P. Chrastina), „Náboženská krajina“ (T. Havlíček, K. Klingorová) a „Rekreační krajina“ (D. Fialová). Třetí oblast výzkumu reprezentuje příspěvek „Historická geografie hornického dědictví: příklad Jáchymovska“ (J. Jelen).

Druhá část knihy pojednává o sídlech. Úvodní kapitola (E. Semotanová) prezentuje osídlení jako prostorový fenomén, pojednává téma urbanizace krajiny i transformace sídelní struktury. Představuje hlavní urbanistická témata řešená v rámci Výzkumného centra historické geografie. Jde o významnou a dynamicky se rozvíjející oblast výzkumu, neboť interdisciplinární charakter výzkumu městské krajiny předpokládá využití standardních i nestandardních zdrojů a metod.

Vzhledem k úzké vazbě mezi geografickými podmínkami městského prostoru a základními sociálními, ekonomickými a kulturními vlivy jsou zde užívány nejen kartografické a ikonografické zdroje, ale i moderní technologie geoinformatiky či nezbytný terénní výzkum atd. Na úvodní stať navazuje pět kapitol vztažených k uvedenému problému sídel a osídlení, chronologicky řazených od středověku po novověk, tematicky od celostátního pohledu přes lokální úroveň k dílčímu fenoménu městské kultury, „americkému baru“. Jedná se o kapitoly „Středověká města v české a moravské krajině“ (J. Žemlička), „Raně novověká města – vizuální a ver-

bální reprezentace“ (R. Šimůnek), „Města předindustriální oblasti ve světle kartografických pramenů“ (M. Tůmová), „Městské oblasti, průmyslová revoluce a případ Brna“ (A. Vyskočil) a „Městské kultury: příklad amerického baru“ (T. Mozr).

Poslední část knihy se zabývá regiony.⁸ Protože je region často považován za jeden ze základních geografických pojmů a diskuse nad konceptualizací regionu je velmi bohatá, je úvodní kapitola „Regiony“ (P. Chromý, M. Semian, Z. Kučera), byt' nepříliš dlouhá, bohatá na velké množství bibliografických odkazů na různé přístupy a pojetí, a to v mezinárodním měřítku.

Současný geografický výzkum v zásadě rozlišuje tři způsoby chápání regionu, které jsou zde představeny. Pravděpodobně nejběžnějším přístupem k regionu v současné vědě je brát region jako danost. I tyto regiony jsou však konstruovány a badatelé je používají místo toho, aby koncept regionu hlouběji zkoumali jako statistickou nebo institucionální jednotku, tj. jako analytický nástroj, kategorii pro třídění dat a informací. V rámci tohoto přístupu k regionu lze identifikovat různé rozsahy regionů, od přirozených až po regiony ad hoc. Druhý tradiční geografický přístup chápe regiony jako konstrukt geografického výzkumu, který hledá relativně autonomní soubor vzájemně provázaných a kvalitativně propojených složek prostředí. Regiony jsou tedy ohraničené, přilehlé dílčí jednotky širších celků. Nejnovější chápání regionu pak dává pojem regionu do souvislosti se sociálním diskurzem. Historicko-geografický výzkum nejen vysvětluje historické souvislosti vývoje území, ale zároveň nabízí alternativní možnosti chápání regionů na základě historicko-geografických a kulturně-geografických omezení.

Na tento úvod navazuje šest kapitol, seřazených od případových studií konkrétních regionů po dílčí otázky regionální identity, „Regionální historická geografie: příklad oblasti Kladska, regionu s historickou pamětí“ (E. Semotanová, P. Chromý, Z. Kučera), „Správní hranice a prostorová perifernost v Česku od poloviny 19. století“ (T. Burda, P. Chromý), „Grafické symboly a místní identita: případ obecních znaků“ (M. Šifta), „Název jako regionální symbol“ (M. Semian), „Měnící se reprezentace severozápadních Čech v učebnicích zeměpisu“ (S. R. Kučerová, Z. Kučera) a „Označování regionálních produktů: případ Česka“ (M. Fialová).

Následuje „Závěr“ (E. Semotanová, P. Chromý, Z. Kučera), ze kterého je zřejmé, že česká historická geografie na prahu třetího tisíciletí je disciplínou, která

8 Zájem o regiony dokládá i jedna z historicko-geografických konferencí, z které vzešla monografie s tematickým zaměřením na regiony a regionalismus v historické geografii: Robert ŠIMŮNEK (ed.), *Regiony – časoprostorové průsečíky?*, Praha 2008. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Rada C, Miscellanea, sv. 21.

může významně ovlivnit tvorbu a ochranu současné krajiny tím, že nahlédne její historické souvislosti, a přispěje tak k jejímu rozvoji. Předkládaná kniha není učebnicí historické geografie, ani monograficky zpracovaným dílem, nýbrž sborníkem kapitol, které nahlíží soudobá témata a koncepty, stmelené do konsistentního díla úvodními kapitolami. Početný autorský kolektiv zaštitěný předními odborníky svázanými s Výzkumným centrem historické geografie je garancí odborné úrovně publikace, která jako celek velmi dobře funguje a bezesporu obohacuje historicko-geografickou literaturu posledních let.

Jiří Kupka

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uved'te původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

